

GERÇEK YAŞAMDAN KURGUYA: PUŞKİN VE GORKİ'DE ÇİNGENELER***FROM REAL LIFE TO FICTION: GYPSIES IN THE WORKS OF PUSHKIN AND GORKY****Gülhanım Bihter YETKİN******Gamze ÖKSÜZ*****

ÖZ: Dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinde göçebe etnik topluluklar olarak varlıklarını sürdüren çingenerler, tarih kayıtlarına geçmeye başladıkları 13. yüzyılın sonlarından itibaren giderek daha fazla ilgi alanına girmeye başlamışlardır. Geleneksel yaşayış tarzının sınırlarını aşındıran bu sosyo-kültürel grup üyelerinin Rus edebiyatına ilk yansımaları 1740'lı yıllarda başlamıştır. Romantizm dönemi öncesinde ideolojik bir düşünce olarak ideal olanı uygar toplumun dışında, doğanın kendisinde arama, saklı kalmış olana ve tutkulara yönelik yoğun ilgi, insanların çingenerlere olan görüşlerini değiştirmiş ve bu dönemden sonra bu kişiler, sanatsal faaliyetlerin odak noktası olmuştur. Son derece özgür ve kulsuz yaşayan çingene halkı, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise birçok Rus eserinde başkahraman olarak yer almaya başlamıştır. Rus edebiyatının altın çağı sayılan 19. yüzyılda lirik tarzda ortaya çıkan çingene tiplerine verilebilecek en önemli eser, Aleksandr Puşkin'in *Çingenerler* (Цыганы) adlı poemasıdır. Puşkin'in 1822 yılında birkaç haftayı göçebe bir çingene kafilesinin arasında geçirmiş olması ve hatta bir çingene kızına aşık olması, sanatçının bu konuya fazlaca önem vermesine neden olmuştur. Puşkin'in çingenerlerle ilgili yaşadıkları, edindiği izlenimler, yarattığı tipler, motifler ve klişeler gerek Rus gerekse Avrupa edebiyatında yankı uyandırmış, ileriki dönemlerde çingene temasına olan ilgi giderek artmıştır. Puşkin'den sonra, 20. yüzyıl Rus edebiyatında ise çingenerlere yönelik yoğun ilginin en öne çıkan örneği, Maksim Gorki'nin *Makar Çudra* adlı öyküsüdür. Öyküde, aşklarını gururları uğruna kurban eden ve sonunda her ikisi de ölen iki genç arasında yaşanan tutkulu aşk anlatılır. Her iki yazar da eserlerini çingenerlerin yaşam tarzlarına odaklanmış olsalar, aşk ve özgürlük çatışması nedeniyle işlenen cinayetlerle ortak paydada buluşsalar da Puşkin, döneminde hakim olan romantizm akımının etkisiyle *Çingenerler* poemasında her daim kökenleri araştırma konusu olan gizemli çingenerleri daha şiirsel bir şekilde yorumlamıştır. Maksim Gorki'nin *Makar Çudra* eserindeki çingenerler ise 20. yüzyılda egemen olan realizm akımının etkisiyle bazı yönlerden farklılaşır. Bu çalışmada, özgürlükleri konusunda hiçbir şekilde taviz vermeyen çingene halkının öne çıkan karakterlerinin hem eserlerde ele alınmış şekilleriyle hem de yazarların bakış açılarıyla irdelenmesi, mutlak özgürlüğü tehdit eden aşk için işlenen cinayetlerin çingene yaşam tarzında adeta kabullenilmiş bir ritüele nasıl dönüştüğünün metne bağlı inceleme yöntemiyle ortaya konulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çingenerler, mutlak özgürlük, aşk, Puşkin, Gorki

* Bu çalışma, 02-04 Kasım 2018 tarihleri arasında Şanlıurfa'da düzenlenen III. Uluslararası El-Ruha Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Arş. Gör. - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü/Ankara - yetkinbihter@hotmail.com

*** Doç. Dr. - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü/Ankara - gmezoksuz@gmail.com

ABSTRACT: *All around the world, the gypsies, who continue their existence as nomadic ethnic communities, attracted more and more attention from the end of the 13th century when they began to record their history. The first reflections of this socio-cultural group, which goes the boundaries of traditional lifestyle, in Russian literature occurred in the 1740s. Before the romantic period, the search for what is ideal outside the civilized society, in nature itself, as well as the intense interest in the hidden and the passionate, changed people's views concerning gypsies; and after that period, gypsies became one of the focal points of artistic activities. From the second half of the 18th century, the gypsy people, living in a highly independent and unregistered way, began to take their place as main heroes in many Russian works. The most important example in the lyrical style in the 19th century, which is the golden age of Russian literature, is Alexander Pushkin's poem Gypsies (Цыганы). The fact that Pushkin spent a couple of weeks in 1822 among nomadic gypsies and fell in love with a gypsy girl made the artist interested in this subject. Pushkin's impressions and experiences, the characters he created, motifs and cliches he used found repercussions both in Russian and European literature; and thus, the interest in the theme of the gypsies has gradually increased in the following generations of authors. After Pushkin, in the 20th century Russian literature, the most prominent example of this interest in the gypsies is Maksim Gorky's short story, "Makar Chudra". The story concerns a passionate love between two youths who sacrificed their love and eventually their lives. Although both authors are concerned with the lifestyle of gypsies and find a common ground with the murders committed because of the conflict between love and freedom, Pushkin, in his poem, interprets the story of the mysterious gypsies, whose origins have always been a subject of scrutiny, in a more poetic way under the influence of the prevailing romanticism in the period. The gypsies in Maksim Gorky's "Makar Chudra" differs in some aspects with the effect of the realist movement prevailing in the 20th century. In this study, the prominent gypsy characters, who never hold their freedom down, are examined with respect to both the way they are dealt with in the works and to the perspectives of the authors. At the same time, it is aimed through a text-based examination, to reveal how the theme of murder committed for absolute freedom threatened by love turned into an accepted ritual in the gypsy lifestyle.*

Keywords: *Gypsies, absolute freedom, love, Pushkin, Gorky.*

Giriş

Çingenelerin nereden geldiği konusu yüzyıllar boyunca her daim kendine özgü bir bilmece olarak kalmıştır. Sıradışı görünüşleri, kendine özgü kıyafetleri, göçebe yaşam tarzları ve anlaşılmaz dilleri nedeniyle bu halk, Avrupalıları kökenleri konusunda bir dizi fantastik varsayımlara iter. Bu rivayetlerden biri, çingenelerin kökeninin Mısır'a dayandığıdır. Araştırmalara bakıldığında çingeneler kendilerini "Küçük Mısır'ın prensleri" (Suriye, Lübnan ve Kıbrıs) olarak adlandırır. Ancak sonraları "Küçük Mısır" kavramı unutulur ve Kuzeydoğu Afrika'da yer alan Mısır ile tam anlamıyla bir isim karmaşasına girilir. Dolayısıyla bir süre sonra çingenelerin kendileri de dahil olmak üzere Avrupalılar, bu gizemli halkın Mısır firavunlarından geldiklerine inanmaya başlarlar. Bir çok dilde çingene adı, Ortaçağın ilk dönemlerinde Bizans'ın bazı bölgelerindeki özel bir dini topluluğun temsilcilerini ifade eden Yunanca sözcük "atsinganos"tan gelir (Abramenko ve Kulayeva, 2013: 10). Bazı araştırmacılara göre bu isim, yaşam şekilleri ve meşguliyetlerindeki benzerliklerden dolayı zamanla çingenelere geçmiştir. Ardından diğer bazı dillerde çingeneler şu şekillerde adlandırılır: Almanca "Zigeuner", Fransızca

“Tsigane”, İtalyanca “Zingaro” ve Türkçe “Çingene”. Çingene halkının kökeni konusundaki araştırmalara dilbilimciler aktif bir şekilde katılır. 18. yüzyılın ortasında Macar dilbilimci İ. Vayya, kendisiyle birlikte Leiden Üniversitesi’nde okuyan Hintli öğrencilerin dillerinin Macar çingenelerin dillerine benzediğini fark eder. 19. yüzyılda önemli Alman dilbilimci A. Pott ve Avusturyalı dilbilimci F. Mikloşiç’in çalışmalarında bu benzerlik doğrulanır. Böylelikle çingenelerin atalarının Hindistan’dan geldiği konusunda bir varsayıma ulaşılır. Yapılan diğer çalışmaların toplamında ortaya şöyle bir sonuç çıkar: Çingenelerin Hindistan’dan gelen atalarının herhangi bir mal varlığı olmadığından onları yerlerinde sabit tutan zorunlu mülkleri de yoktur. Üstelik 11. yüzyılda Arapların da yaşadıkları bölgeye akın etmelerinden dolayı çingenelerin ataları yurtlarını terkederek batıya, Kafkasya ve Küçük Asya’ya (Bugünkü Türkiye) göç ederler. 13-14. yüzyıllarda çingeneler Bizans İmparatorluğu’na geçerler. Çok geçmeden buradan çingene kabileleri Batı ve Doğu Avrupa’nın çeşitli bölgelerine, oradan da Amerika’ya yayılır (Abramenko ve Kulayeva, 2013: 10).

Yurtlarını terk etmelerinin ve yeryüzünün neredeyse tamamına yayılmalarının üzerinden asırlar geçen çingenelerin hemen hemen uğramadıkları ülke kalmamıştır. Çok sayıda yurt gezen çingenelerin binlerce halkla ilişki kurması da kaçınılmaz olmuştur. Bu durum, en çok halkların dillerinde yansımaları bulur. Her gittikleri bölgeden dillerine yeni sözcükler katarlar. Yüzlerce ülke gezip deniz ve okyanusları aşan bu kabileler, kondukları yerlerde büyücülük ve falcılık yaparak geçimlerini sağlar, vakitlerini bitkin düşene dek şarkı söyleyip dans ederek geçirir, yılan büyüsü yapar, at tımarcılığı ve nalbantlıkla uğraşır. Ve daima sanki başka bir gezegende yaşıyorlarmış gibi yeryüzünün uygar sakinlerinin tasalarına kayıtsız bir şekilde yaşamlarını sürdürürler. Çok çeşitli ve yönlü bir halk olan çingene toplulukları birbirinden farklı dini inançlara sahiplerdir. Tüm halklarda olduğu gibi çingenelerin de kendilerine ait bayramları, bayrakları ve marşları vardır. Çingenelerin ulusal bayram günü, 1990 yılında Polonya’da düzenlenen Evrensel Çingene Kongresi’nde kararlaştırıldığı üzere 8 Nisan’dır. Eski dönemlerde bir çingene ailesinin yaşam biçimi oldukça ataerkildir. Erkek, evin hem sahibi hem de hâkimi sayılır. Ne kızı ne de kız kardeşi erkeğin herhangi bir davranışını sorgulama hakkına sahiptir. Kadın ise her ne kadar evin geçim kaynağı olsa da çingene yasaları onu bağımlı bir konuma koyar. Çingene kadını yaşamının büyük bir kısmını kafilenin dışında geçirir. Para kazanabilmesi için çingene kadınının cesur, özgür ve hünerli olması beklenir. Gerektiği durumlarda kendisini korumasını da bilmelidir. Buna karşılık kabile yasaları çingene kadından tam anlamıyla bir sadakat bekler. Yalnızca kocasına değil aynı zamanda tüm akrabalarına itaat etmesi gerekir. Öyle ki kadının eşine olan saygı ve sadakatının göstergesi olarak kocasının ayaklarını oğlunun önünde yıkması araştırmacılar tarafından örnek olarak gösterilir (Muravyeva, 2017: 12-57).

Rusya'da Çingeneler

Bir grup çingene, 15-16. yüzyıllarda Balkan devletlerinden Rusya'ya gelir. Tüm Avrupa devletlerinde olduğu gibi Rusya'da da çingeneler, müzisyen, dansçı ve şarkıcı olarak ün salarlar. Ulusal müzikleri, kendi ana dillerinde, balad tarzında son derece uzun, aşk dolu ve hareketli kabile şarkılarından oluşur. 19. yüzyılın başlarında ülkede şarkıcı solistler ve onlara eşlik ederek gitar çalan çingene korolarının yaygınlaştığı görülür. Gösterilerinde sergiledikleri özel bir tür olan çingene romansı sonraki dönemde, Rus halk şarkılarına dayanan Rus romansının doğmasına zemin hazırlar. Öyle ki halen Rusya'da çingene şarkı ve dansları, "Romen" adı altında Moskova Tiyatrosu'nda gösterilir. Çingeneler, oldukça geniş bir şarkı ve dans kültürüne sahiptir. Şarkıları doğayı konu alan duygu, anlam ve şefkat yüklüdür (Muravyeva, 2017: 12-57). Ekim Devrimi'nden sonra diğer küçük halklar gibi çingeneler de başlangıçta yeni devlet yönetiminden büyük destek görürler. 1925-1928 yıllarında Rusya Çingeneler Birliği oluşturulur. 1930'lu yılların başlangıcında Moskova'da çingene dilinde eğitim veren üç okul ve ayrıca çingene pedagoji kursları ve teknik okulları açılır. 1927-1930 yılları arasında *Romanı Zorya* isimli ilk çingene dergisi, sonraki iki yıl içinde de toplamda 24 sayılık aylık *Nevo Drom* (Новый путь) dergisi çıkar. Bu süreçte SSCB'nin üst düzey organlarına çingeneler de alınır. Çingeneleri düzenli yaşam şekline çekmek için yönetim tarafından kolhozlar inşa edilir. Ancak her ne kadar çingenelerin bir kısmı buralara yerleşerek sabit yaşama alışsa da büyük çoğunluğu göçebe yaşam şeklinden vazgeçmez. Devrim öncesinde bir çingene dili sözlüğü ve çingenece yazılan metinler mevcut olsa da (Patkanov, P. İ. (1900) "Çingene Dili: Gramer ve Kılavuz" (Цыганский язык: грамматика и руководство)) Sovyet döneminin ilk yıllarında dil inşası çalışmaları devam eder. Önemli dilbilimcilerin yardımıyla (M. V Sergiyevski ve N. Dudarova ile N. Pankov'un katılımıyla) çingene alfabesi genişletilir. Hatta çingenece edebiyat dili oluşturularak kısa bir zaman sonra bilimsel, sanatsal ve siyasi eserler yayımlanmaya başlar. Önemli Rus ve dünya edebiyatının klasik yazarlarının eserleri bu dile çevrilir. Ancak 1938 yılında Stalin'in Ruslaştırma politikası sonucunda çingenelerin bütün faaliyetlerine son verilir. "Romen" tiyatrosunda dahi oynanan oyunların yalnızca Rus dilinde sergilenmesine izin verilir. Stalin'in ölümünden sonra her ne kadar dil politikaları hafifletilse de çingenece yayınlar eskisi kadar hoş karşılanmaz. Artık daha az yayın yapan çingene yazarların nadiren de olsa birkaç tane Rusça çevirileri görülür (Abramenko ve Kulayeva, 2013: 10).

Böylesine özgür ve kurlsız yaşayan çingene halkı, 18. yüzyılın ikinci yarısında edebiyat yazarlarının ilgisini çeker ve birçok eserde çingeneler başkahraman olarak görülmeye başlar. Bu dönemde Avrupa toplumunun çingenelere bakış açılarında köklü değişiklikler yaşanır. Romantizm dönemi öncesinde ideolojik bir düşünce olarak ideal olanı uygar toplumun dışında, doğanın kendisinde arama, saklı kalmış olana ve tutkulara yönelik

yoğun ilgi, insanların çingenelere olan görüşlerini değiştirir ve bu zamandan sonra bu kişiler, dönemin sanatsal faaliyetlerinin odak noktası olur. 19. yüzyılda çingene teması, toplumda yaşanan olaylarla sıkı sıkıya bağlantılı olarak gelişir. Gerek romantik şairlerin gerekse realist yazarların eserlerinde çingene halkının genel özelliklerini iki akımın ayrıldığı noktalar çizgisinde görmek mümkündür. Yoğunlukla çingeneleri yapıtlarına konu edinen romantik şairler, içerisinde içtenlik, dürüstlük ve iyiliğin hakim olduğu ataerkil bir çingene toplumunu idealize ederler. Romantik eserlerin kahramanları olan çingeneler, eski geleneklerin taşıyıcısı olarak okuyucunun karşısına çıkarlar. Bu kişilerin en üst değerleri özgürlük, müzik ve şiirdir. 1830'lu ve 1840'lı yıllarda dünya edebiyatında baskın olmaya başlayan realizm, dünyayı değiştirme, onu etkileme ve toplum ile insanın yaşamını daha da iyileştirme amacı güder. Özgürlüğün simgesi olan çingeneler böylelikle gerçek yaşama dahil olarak bu akım yazarlarının eserlerinde başkahraman olarak görülmeye başlarlar. Rus edebiyatında ilk çingene temaları A. P. Sumarokov'un *Seninle Süslü Yerler* (Места, тобою украшены-1740) adlı şiiri, İ. İ. Dmitriyev'in *Ah! Keşke Daha Önce Bilsedydim* (Ах! Когда б я прежде знала), *Şanlı Bir Saray Gördüm* (Видел славный я дворец-1794) ve *Derjavin'e* (К Державину-1805) adlı şiirleri, N. A. Lvov'un *Çingene Dansı İçin Şarkı* (Песня для цыганской пляски-1790) adlı şiiri, G. R. Derjavin'in *Çingene Dansı* (Цыганская пляска-1805) şiiri ve İ. A. Krilov'un *Trumf ya da Podşçipa* (Трумф, или Подщипа-1859) adlı komedisinde ele alınmıştır (Bedzir 2015: 24). Ardından verilebilecek bazı örnekler şunlardır: A. N. Apuhtin'in *Çingeneler Hakkında* (О цыганах-1873) adlı şiir derlemesi, Ya. P. Polonskiy'in *Çingene Şarkısı* (Песня цыганки-1853) adlı şiiri, A. Grigoryev'in *Macar Çingene Kadını* (Цыганская венгерка-1857) şiiri, N. S. Leskov'un *Büyülü Yolcu* (Очарованный странник-1873) öyküsü, L. Tolstoy'un *Canlı Cenaze* (Живой труп-1900) piyesidir. 20. yüzyıla gelindiğinde dönem yazar ve şairleri, yeni bir üslup deneyerek bireyi bulunduğu çevre içerisinde tasvir etmeye başlarlar. İnsan, içinde yaşadığı sosyal koşullar çerçevesinde değerlendirilir. Bireyin iç dünyasının derinliklerine doğru yapılan bu yolculuk, kendine özgü bir romantizm çeşitlemesi (neoromantizm) olarak ortaya çıkar. Bu dönem yazınına verilebilecek örnekler ise şunlardır: N. Gumilyov *Çingenelerde* (У цыган-1989), A. Ahmatova *Hayır, Şehzadem, Ben O Değilim...* (Нет, царевич, я не та... -1915), S. Yesenin *Ağlıyor Tipi, Çingene Kemanı Gibi...* (Плачет метель, как цыганская скрипка... - 1925), E. Asadov *Çingeneler Şarkı Söylüyor* (Цыгане поют-1966), M. Tsvetayeva *Mariula* (Мариула-1920), A. Blok *Kıyıda Ayaklarını Sürüyerek Yürüyor Hasta İnsan...* (По берегу плелся больной человек... -1903)'dir (Muravyeva, 2017: 12-57).

Puşkin'in "Çingeneleri"

19. yüzyılda yoğunlukla lirik tarzda ortaya çıkan çingene tiplmelerine verilebilecek en önemli eser, A. S. Puşkin'in *Çingeneler*

(Цыганы) poemasıdır. Rus edebiyatına gerek yazar gerekse şair kimliğiyle damga vurmuş sanatçılardan biri olan Aleksandr Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), daha çocukluk yıllarında okumaya çok düşkündür. Edebiyatsever bir ailede büyüyen yazar, evlerinde sıklıkla bir araya gelen ünlü edebiyatçıları yakından tanıma fırsatı bulur. Gençlik yıllarında kaleme aldığı siyasi içerikli şiirleri nedeniyle Çar I. Aleksandr tarafından güneye gönderilir ve ardından ailesinin sahip olduğu Mihaylovskoye köyündeki çiftlikte bir süre zorunlu yaşama mahkum edilir (Jukova vd., 2000: 6-16). Güney sürgünü esnasında gittiği Kişinev’de (1823-1824) büyük bir manevi bunalımdan geçer. Bu esnada yazdığı *Çingeneler* eserinin içeriğini daha da zenginleştirmek istediğinden poemasını 1827 yılında “1824 yılında yazılmıştır” dipnotuyla yayımlar. Başkahraman Aleko tiplemesinde yazar, kendi görüş ve düşüncelerini yansıtır. Öyle ki kahramana verdiği ismi, kendi adı Aleksandr’dan türeterek oluşturur. Şiirin epilog kısmında kahramanı gibi kendisinin de bir çingene kafilesinde bulunduğunu dile getirir (Bondi, 2010). Bu durum, Puşkin’in kardeşinden edinilen bilgiyle de tasdiklenir. Yazar, Kişinev’deyken birkaç hafta ortadan kaybolmuş ve bu süreyi bir çingene kafilesinde geçirmiştir. Burada genç ve güzel bir çingene kızı olan Zemfira’ya aşık olan yazara genç kadın başlangıçta tam anlamıyla karşılık vermese de sonraları ona karşı koyamaz. Çingeneler ise Puşkin’in bir gün bulunduğu durumdan sıkılacağını ve kendi isteğiyle gideceğini düşünürler. Ancak üç hafta geçmesine rağmen yazar, oradan ayrılmak yerine Zemfira’ya daha çok tutulur. Bunun üzerine genç kızın babası Zemfira’ya bir süreliğine ortadan kaybolmasını söyler. Bu esnada Puşkin’e Zemfira’nın bir aşığıyla kaçtığı söylenir. Yazar, genç kızı aramaya başlayınca çingeneler Puşkin’e sevgilisinin Zemfira’yı öldürdüğünü söylerler. Bu olay, Puşkin’in *Çingeneler* eserinin birebir temasını oluşturur (Muravyeva, 2017: 20).

Ünlü Sovyet filolog Mihail Muryanov’un, Puşkin’in gerçek yaşamında ve sanat hayatında çingene konusuyla ilgili olarak tespit ettiği ilginç gerçekler vardır: Muryanov’un (1999: 399) belirttiğine göre, genç Puşkin henüz 14 yaşındayken *Çingene* (Цыган-1813) adlı bir roman yazar, ancak eser günümüze kadar ulaşmamıştır. Puşkin’in 1828 yılında *Yevgeni Onegin*’in son sahnesine fal bakan bir çingene tiplemesi eklemeye niyetlendiği bilinmektedir. Puşkin, Moskova’da yaşadığı dönemde ünlü bir çingene şarkıcının torununun vaftiz babası olmuştur. Puşkin’in kendi düşünün öncesinde bir çingeneye fal baktırdığı ve sonrasında hıçkırarak ağladığı söylenir. Puşkin’in 1832 yılında Cervantes’in *Çingene Kız* (Цыганочка) adlı eserinin İspanyolcadan çevirisiyle ilgili karalamalar mevcuttur. Bunun dışında Puşkin, M. Yu. Vielgorskiy’in yarım kalmış *Çingeneler* (Цыгане) operasının librettosunu yazarken de katkıda bulunmuştur. Ve son olarak ölmeden birkaç ay önce iki çingeneyi konu edinen *Alfons Atın Üzerinde Oturuyor* (Альфонс садится на коня) adlı poemayla ilgili çalışmaları olduğu bilinmektedir. Puşkin’in çingenelerle ilgili yaşadıkları, edindiği izlenimler, yarattığı tiplmeler, motifler ve

klişeler gerek Rus gerekse Avrupa edebiyatında yankı uyandırmış, ileriki dönemlerde çingene temasına olan ilgi giderek artmıştır.

Hem gerçek yaşamda hem de sanat hayatında çingene konusuyla bu denli içli dışlı olan Puşkin'in *Çingeneler* adlı poemasında, yıllar önce annesinin başka bir çingene kafilesindeki delikanlıya gönlünü kaptırması sonucu onları terketmesiyle babası ile birlikte yaşayan Zemfira, bir gün yanında bir yabancıyla çıkagelir. Aleko isimli bu delikanlı, Zemfira'ya aşık olmuş ve bu uğurda onlarla birlikte çingene kafilesinde kalmayı tüm koşullarıyla kabul etmiştir. Zemfira'nın babası delikanlıyı büyük bir sıccakanlılıkla karşılayarak onun aralarına girmesine izin verir. Ancak kısa bir zaman sonra Zemfira, annesi Mariula'nın yaptığını yaparak Aleko'ya ihanet eder ve başka bir çingene delikanlısıyla gizli bir aşk yaşar. Bir gece Zemfira'nın yanında olmadığını fark eden Aleko, izleri takip ederek genç kadını yanında sevgiliyle yakalar. Bunun üzerine Zemfira'nın sevgilisini öldüren Aleko, sinirlerine hakim olamayarak Zemfira'yı da öldürür. Çok geçmeden de kafileden kovularak büyük bir vicdan azabına mahkum edilir.

Eserinin ön sözünde Puşkin, güney sürgünü esnasında tanıştığı çingeneler hakkında şunları söyler: *“Diğer insanlardan ahlaki açıdan temiz olmalarıyla ayrılıyorlardı. Ne hırsızlık yapıyorlar ne de sahtekarlık. Aynı zamanda öylesine yabaniler ki müziğe bayılıyorlar ve kaba mesleklerle uğraşıyorlar”* (Muravyeva, 2017: 20). Çingenelerin yaşam şekillerinin çarpıcı bir şekilde sunulduğu bu eserde Puşkin, asırlar boyunca dikkatleri üzerine çeken bu halka dair betimlemeleriyle haklarında yapılan araştırmaları doğrular niteliktedir. Öncelikle çingenelerin en belirgin özelliği olan göçebe yaşam tarzları, Puşkin'in eserinin ilk satırlarında şu şekilde yansıtılır:

*Uğultulu çingene kalabalığı
Bessarabya'da göçebe yaşıyor.
Bugün ırmağın yukarısında
Yırtık çadırlarda geceliyor* (Puşkin, 1990: 7).

Bağımsız yaşam tarzları nedeniyle tek bir yerde sabit kalmayan bu halk, uygar yaşamın tüm dert ve tasalarından arınmış şekilde mutlu bir yaşam sürdürür.

*Nasıl da özgür neşeli kampları
Uykuları huzurlu, göğün altında
Yarı örtülmüş paçavraları
Araba tekerleri arasında.
Çevrelemiş aile yanan ateşi
Öğün hazırlanıyor açık havada* (Puşkin, 1990: 7).

Halkın aynı zamanda geçim kaynağı olan uğraşları eserde Zemfira'nın babasının aralarına yeni katılan Aleko'ya yönelik sarfettiği cümlelerde sunulur:

*Bizim gibi ol, alış kaderimize
Göçer yoksulluğuna ve özgürlüğe.
Yarın sabah birlikte
Aynı arabada gidelim
Uğraş dilediğin bir işle
Demir döv, şarkı söyle
Ya da ayıyla köyleri dolaş (Puşkin, 1990: 12).*

Yaşamlarının büyük bir çoğunluğunu yollarda geçiren çingenelerin yine böyle bir yolculuk esnasındaki görünüşleri Puşkin tarafından büyük bir gerçeklikle tasvir edilir:

*Bağırta, çağırta, bildik çingene şarkıları,
Homurtusu ayının, zincirlerinin
İç daraltan şakırtısı
Gözalıcı çocukların ve yaşlıların
Ürümeleri köpeklerin, ulumaları,
Tulum sesleri, arabaların gıcirtısı,
Sefil, yabanıl, her şey başına buyruk
Her şey kıvıl kıvıl, canlı öylesine,
Öylesine yabancı huzurlu yaşamımıza,
Öylesine yabancı ve anlamsız
Köle şarkıları gibi tekdüze yaşantımıza! (Puşkin, 1990: 16).*

Şehir yaşamının koşturmacası ve katı kurallarından yorularak özgürlük arayışına giren ve karşılaştığı bu çingene kafilesine tereddütsüz katılmayı kabul eden Aleko, bir an bile olsa geriye bakmaz. Kahramanın bu ruh halinin nedenlerini yeni yaşamının simgesi olan Zemfira ile aralarında geçen bir diyalogtan anlamak mümkündür. Aynı zamanda bir çingene kızının gözünden uygar yaşamın betimlemesinin görüldüğü dizelerde daha ilk bakışta aralarındaki zıtlık göze çarpar:

*Zemfira: Acıyor musun dostum, söyle?
Sonsuza dek terk ettiklerine?
Aleko: Terk ettiklerim nedir ki?
Zemfira: Yurdunun insanlarını tanıdın sen.
Kentler gördün.
Aleko: Acımaya değecek ne var? Bir bilebilsen,
Gözünün önüne bir getirebilseydin eğer*

*Boğucu kentlerin köleliğini
Duvarların ardındadır orada yığınla insan
Soluyamazlar ne sabah serinliğini
Bahar kokusunu ne de çayırların
Ayıplanır aşklar, düşünceler kovulur
Satarlar özgürlüklerini
Başlarını eğerler tabular önünde
Nedir terkettiğim? İhanetlerinin
Ve kör saplantılarının erdemi
Koşuşan çılgın kalabalığın
Yüzlerinin görkemli karası ya da (Puşkin, 1990: 23-25).*

Her ne kadar Aleko, tam anlamıyla çingene yaşantısını tüm yönleriyle kabul ettiğini dile getirirse de Zemfira'nın yaşlı babası, onun bir gün sıkılacağını ve oradan ayrılacağını düşünür:

*Sevdin bizi sen doğmuş olsan da
Varsıl bir halk arasında
Tadı çok sürmez ama özgürlüğün
Rahata ermiş biri için (Puşkin, 1990: 28).*

Ancak Aleko büyük bir tutkuyla kendisini yeni yaşantısına çoktan bırakmıştır:

*Onlardan birisi sanırsın
Unutmuş bile önceki yıllarını
Alışmış dersin çingene yaşamına
Çadırların gölgesine tutkulu
Düşkünü olmuş sonsuz başıboşluğun
Ve o basit, coşkulu dillerinin (Puşkin, 1990: 34).*

Kısa bir zaman sonra Aleko, tam anlamıyla bağlarını kopardığını düşündüğü kent yaşamının katı kurallarını çingenelerin yaşamlarına farkında olmadan kabul ettirmeye çalışır. Kendi özgürlüğünün peşinden koşan Aleko, bir başkasının özgürlüğünü kısıtlamaya çalışarak onu elinde tutmaya çalışır. Bu nedenle Zemfira'nın genç adama karşı duyguları artık eskisi gibi olmaz. Bu nedenle bir başkasına gönlünü kaptırır. Bu duruma dayanamayan Aleko, hem sevgilisini hem de Zemfira'yı öldürür. Bunun üzerine içlerinde cinayet, suç, hırsızlık ve sahtekarlık gibi toplum düzenini bozan unsurlar barındırmayan çingeneler genç adamı artık aralarına kabul etmez ve onu kabilelerinin gerisinde bırakırlar:

*Bırak bizi gururlu adam
Vahşiyiz biz, yoktur yaşamız*

İşkence etmeyiz, cana kıymayız.

Ne kan istiyoruz ne de kahr

Ama bir katille yaşayamayız.

Sen bu vahşi yazgı için doğmamışsın

İstediğin yalnızca kendi özgürlüğün

Bize hep korku verecek sesin

Urkeğiz biz, yumuşak kalpliyiz

Sense katı ve cesursun, bırak bizi

Elveda, dilerim huzur bulursun (Puşkin, 1990: 74).

Gorki'nin "Çingeneleri"

20. yüzyıla geçiş döneminde Rus edebiyatında çingenelere yönelik yoğun ilginin en öne çıkan örneği, Maksim Gorki'nin (1868-1936) *Makar Çudra* öyküsüdür. 1890 yılında bir seyahate çıkan Gorki, yolculuğu esnasında çok sayıda insanla tanışma fırsatı bulur. Bunlardan bazıları da Moldovalı çingenelerdir. Birlikte çalıştığı bu insanların yüzlerinin güzelliğinden, gururlu ve özgür yapılarından çok etkilenen yazar, kısa bir zaman sonra onları ilk dönem eserleri *Makar Çudra* ve *İhtiyar İzergil* (Старуха Изергиль) eserlerinde tasvir eder (Kazimirova ve İvaşçenko, 2008: 45). Tiflis'te bulunduğu esnada demir yolu fabrikasında çalışırken Gorki'nin ev arkadaşı kendisine haber vermeden *Makar Çudra* öyküsünü *Kafkas* adlı Tiflis gazetesine yollar. Edebiyat dünyasına bu eseriyle adım atan yazar, aynı zamanda "Maksim Gorki" takma adını da ilk olarak bu çalışmasında kullanır (Beyhan, 2004: 8). Öykü, yazarın ilk eserlerinde olduğu gibi başkahramanın ismiyle adlandırılır. Ancak Gorki, kahramanının ismini rastgele seçmez. Yunanca "Makar" "mutlu, şanslı" anlamına gelirken, "Çudra", köken olarak Rusça "mucize" (чудо) sözcüğünden türetilmiştir. Öykünün bir diğer özelliği ise "öykü içinde öykü" şeklinde yazılmış olmasıdır. Çölden geçmekte olan bir yolcunun çingene kafilesine rastlayıp onlarla konakladığı akşam yaşlı ve bilge çingene Makar Çudra ile tanışması ilk öyküyü, Çudra'nın yolcuya yaşam tarzlarını ispatlamak amacıyla hazin bir aşk hikayesini anlatması diğer öyküyü oluşturur (Barbaşova, 2017). Ancak eser, temel olarak çingene Makar Çudra'nın anlattığı bu aşk hikayesi üzerinden şekillenir. Tek varlığı güzel kızı Nonka olan Makar, aynı zamanda anlatıcı olan yolcuya özgürlüğüne düşkün olmaları nedeniyle aşklarını kurban eden ve sonunda ikisinin de ölümüyle sonuçlanan iki genç arasında yaşanan tutkulu aşkı anlatır. Bu hikayenin taraflarından biri, oldukça babayiğit ve gözüpek bir delikanlı olan Loyko Zobar'dır. Korkusuz, yetenekli ve yakışıklı Loyko, onun eşi olabilmek için her şeyini feda etmeye hazır çok sayıda çingene kızı olmasına rağmen, güzeller güzeli, kibirli ve pek çok yiğidin gönlünü çelen yaşlı çingene Danilo'nun kızı Radda'ya aşık olur. Her ne kadar Radda da delikanlıya aşık olsa da bunu hemen belli etmez. Öncelikle Loyko'nun önünde diz çökmesini diler. Ancak gururuna ve

özgürlüğüne çok düşkün olan delikanlı, genç kızın bu isteğini yerine getirmek yerine onu öldürür. Kızının acısına dayanamayan baba Danilo da Loyko'yu öldürür. Böylelikle hazin öykü sona erer. Eserde yaşanan olaylar ve durumlar karşısında kahramanların verdiği tepkiler çingenelerin yaşamlarına örnek teşkil eder. Makar Çudra, tam anlamıyla bir çingene tiplemesidir. Eserde uygar yaşamın insanlarına ve hayat tarzlarına yönelik sarf ettiği sözler, çingenelerin karakter yapısı ve yaşantısı hakkında ipuçları verir:

Şu senin insanlar gülünç yaratıklar. Bir araya toplaşmışlar birbirlerini ezip duruyorlar. Oysa dünyada ne kadar çok yer var. Üstelik durmadan çalışıyorlar. Neden, kimin için? Kimse bilmiyor. Tarla süren bir adam görünce, işte bu adam bütün gücünü damla damla ter olarak toprağa akıtıyor, sonra da o toprağın bağına uzanıp yatacak, orada yok olup gidecek, diye düşünürüm. Üzerinde hiçbir şey kalmayacak, tarlasında yetişen hiçbir şeyi görmeyecek, doğduğu kadar ahmak olarak ölecek (Gorki, 2004: 22).

Bir yere bağlı kalmadan, göçebe bir yaşam süren çingenelerin aynı zamanda uğraştıkları sabit işleri de yoktur. Bu durumu, filozof yanı sıra ön plana çıkan Makar'ın hayata dair çıkarım ve sorularından anlamak mümkündür. Özgürlüğün dolaşıp dünyanın bucaklarını görmekte olduğunu savunan Makar, böylesi bir yaşam tarzının nedenlerini sırasıyla izah eder:

Beni alalım örneğin, elli sekiz yılda o kadar çok şey gördüm ki, hepsini kağıda dökmeye kalksan senin şu torban gibi binlercesine sığdıramazsın. Nerelere gitmedim ki, hadi söyle bakalım! Söyleyemezsin. Benim gezip dolaştığım yerlerin adını bile bilemezsin sen. Yaşamak dediğin budur işte. Yürürsün, yürürsün, durmadan yürürsün. Budur işte yaşamak. Aynı yerde uzun zaman kalmayacaksın. Kalıp da ne yapacaksın zaten? Bak işte geceyle gündüz birbirlerini kovalayarak dünyanın çevresinde koşup duruyorlar. Sen de aynen öyle yap, yaşamdan soğumamak için yaşamla ilgili düşüncelerden kaç. Bunları düşünmeye bir başlarsan yaşamaktan soğur, uzaklaşırsın...Gezip dolaşıp etrafına bakacaksın, içini hiç sıkıntı falan sarmaz o zaman (Gorki, 2004: 23).

Aynı yerde yaşamamanın kişiyi bunalıma sürüklediğini vurgulayan kahraman, aynı zamanda aşık olmanın da kişiyi tutsaklaştırdığına ve özgürlüğünü elinden aldığına inanır. Bu konudaki düşüncelerini de çingenelerin sıklıkla yaptığı gibi kızı Nonka'nın şarkı söylediği bir esnada uzaktan onu dinlerken söylediği cümlelerinde dile getirir:

Güzel söylüyor kız değil mi? Gerçekten de, öyle! Böyle bir kızın sana aşık olmasını ister miydin? Hayır mı? Bu iyi işte! Kızlara inanma, onlardan uzak dur. Bir kızla öpüşmek benimle tütün içmekten daha güzel, daha hoştur ama onu öpünce yüreğindeki özgürlük ölüp gider. Görünmeyen, koparılması olanaksız bağlarla seni kendisine bağlar, bütün ruhunu onun ellerine teslim ediverirsin. İnan bana öyledir! Kızlardan uzak dur! Hep yalan söylerler!

Dünyada her şeyden çok seni seviyorum der, iğnenin ucuyla şöyle bir dokunuverince de yüreğini yerinden sökerler. Bilirim ben! Ohoo, çok şey bilirim ben!(Gorki, 2004: 24).

Hem bu düşüncesini desteklemek hem de çingenelerin özgürlüklerine olan düşkünlüklerini vurgulamak isteyen kahraman, öncesinde şahit olduğu Loyko ve Radda isimli çingenelerin yaşadığı hazin aşk öyküsünü burada anlatır. Daha ilk görüşte en soğukkanlı erkeklerin dahi tutkulu aşk duygularını alevlendiren dillere destan güzellikteki çingene kızı Radda, yiğitliği ve kahramanlığıyla nam salmış yetenekli ve yakışıklı çingene delikanlı Loyko'nun gönlünü fethetmeyi başarır. Ancak her iki tarafın da gururlu yapısı, birbirlerine olan duygularını açıkça ifade etmelerine engel olur. Dolayısıyla birbirlerine çekişmeli bir şekilde kur yapan gençler, gün gelir daha fazla dayanamayarak tüm samimi duygularını sırasıyla itiraf eder. Fakat bu itiraf şekilleri, kahramanların vazgeçemedikleri özgür karakterlerine yakışır nitelikte olur. Obanın önünde genç kıza karısı olmasını söyleyen Loyko, genç kızın onun ayaklarına bir kamçı dolayıp kendine doğru çekmesi sonucu yere düşerek yaşamı boyunca koruduğu onuruna büyük darbe alır. Büyük bir hayal kırıklığı içinde oradan ayrılan delikanlı, bir derenin kıyısına oturur. Çok geçmeden Radda gelerek ona aşkını itiraf eder. Ancak bir koşul karşılığında onun karısı olacağını dile getirir: *Bütün obanın önünde ayaklarıma kapanıp sağ elimi öpreceksin, ancak o zaman karın olacağım* (Gorki, 2004: 33). Radda'nın bu isteği karşısında Makar'ın söyledikleri, çingenelerin göçebe yaşam tarzından dolayı buldukları yerlerdeki halklarla olan etkileşimlerine bir örnek niteliğindedir: *Şeytanın kızı neler de istiyordu! Duyulmuş şey değildi; yalnız çok eskiden Karadağlılarda böyle bir şey olduğunu söylerdi yaşlılar ama çingenelerde asla!*(Gorki, 2004: 34).Bu istek karşısında sessiz kalan Loyko cevabını obanın karşısında genç kıza hançeriyle öldürerek verir. Buna karşılık kızını kaybetmenin acısıyla Radda'nın babası Danilo da delikanlıyı öldürür. Böylelikle özgürlüklerine engel olacakları nedeniyle aşklarından vazgeçen gençleri ölüm bir araya getirerek hürleştirir.

Makar Çudra'ya yayımlanmasının ardından olumlu yöndeki ilk eleştiri, 1893 yılında *Volgar* gazetesinden gelir. Aynı zamanda bu, Maksim Gorki konusunda yayın organlarında görülen ilk yorumdur: *"Bu öykünün sahibi, henüz yeni yazmaya başlayan bir yazar ancak gerek öyküye gerekse de bu yaz Ruskiye Vedomosti'de yayımlanan çalışması Yemelyan Pilyay'a (Емельян Пилляй) bakıldığında Gorki, kendine özgü, şairane bir yeteneğe sahip. Bahsi geçen öykü, geçen yıl "Kafkas" gazetesinde yayımlandı ancak okuyucudan yazarın bu öyküsüne yönelik övgü toplamayı gereksiz görüyoruz. Şunu da ekleyelim ki yazar, bizim dergimize yazı yazmaya söz verdi"* (Vaynberg, 1979). Çok geçmeden öykü hakkında merkez yayın kurullarından ve ünlü eleştirmenlerden de çok sayıda takdir edici yorum duyulmaya başlanır.

Sonuç

Rus edebiyatında 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan çingeneler konusu, sonraki yıllarda da varlığını korumaya devam eder. Yalnızca yazar ve şairler, dönemin kendilerine dikte ettiği bazı farklılıklarla çingeneleri çeşitli açılardan eserlerinde ele alırlar. Örneğin, Aleksandr Puşkin, döneminde hakim olan romantizm akımının etkisiyle *Çingeneler* eserinde her daim kökenleri araştırma konusu olan gizemli çingeneleri daha şiirsel bir şekilde yorumlar. Çingeneler, normalde birbirlerine saygılı, düzene ve uyuma düşkün ve en önemlisi de kadınlarının erkeklerine olan sonsuz sadakatleriyle ön plana çıkarlar. Ancak Puşkin'in çingeneleri aşık oldukları anda eşlerini bırakabilirler. Öyle ki Zemfira'nın annesi Mariula, kısa süreliğine yakınlarında konaklayan başka bir çingene kafilesinden bir delikanlıya gönlünü kaptırıp eşini ve çocuğunu geride bırakarak onun peşinden gider. Ardından Zemfira da Aleko'ya başlangıçta tutkulu bir aşk beslese de zamanla bu duygusunu yitirir ve onu kendisine aşık eden başka bir delikanlıyla ilişki sürdürmeye başlar. Ve bu durum çingene kafilesinde hiçbir şekilde garipsenmez. Genç kızın yaşlı babasının konuşmalarındaki tutumundan anlaşıldığı üzere buna benzer olaylar, çingeneler arasında yoğunlukla görülmektedir. Ancak Puşkin'in çingenelerinde değişmeyen özellik, suçu her ne sebeple olursa olsun affetmeyişleridir. Aleko'nun Zemfira'yı uğradığı ihanet üzerine sinirlenerek öldürmesi, çingenelerin onu tekrar aralarına almamalarına neden olur. Kendilerinden olmayan bu delikanlıyı koşulsuz bir şekilde içlerine kabul eden çingeneler, aynı hoşgörüyü kuralları çiğnendiğinde göstermezler. Maksim Gorki'nin *Makar Çudra* eserindeki çingeneler ise 20. yüzyılda egemen olan realizm akımının etkisiyle bazı yönlerden farklılaşır. Eserde yoğunlukla özgürlüklerine olan düşkünlükleriyle ön plana çıkan çingeneler için aşk, kişinin kendisini hapsedmesi anlamına gelir. Bu nedenle çingeneler, özgürlüklerine engel olacakları gerekçesiyle hiçbir şekilde aşkın tutkulu çekimine kendilerini kaptırmazlar. Öyle ki Makar'ın anlattığı hikayenin sonu, birbirlerine olan aşklarını başlangıçta kendilerinin dahi itiraf edemediği Radda ve Loyko'nun özgürlük ve onurları uğruna birbirlerini feda etmeleriyle biter. Loyko'nun Radda'yı öldürmesi üzerine kızının acısına katlanamayan baba Danilo, Zemfira'nın babasından farklı olarak metanetini korumaz ve genç adamı öldürür. Bu durum realizm akımında görüldüğü üzere, kişinin hangi durumda ve konumda olursa olsun bazı insani acılara aynı şekilde tepki verdiğini göstermek amacıyla yapılır.

Her ne kadar dönemler ve baskın edebiyat akımlarının etkisiyle bazı açılardan farklılaşsalar da iki eseri ortak noktada birleştiren konu, çingenelerin özgürlüklerine olan aşırı bağlılıkları ve yaşam tarzlarıdır. Hem Puşkin hem de Gorki, okuyucunun algısında mevcut olan özgürlüğün anlamı ve sınırlarıyla ilgili konuyu irdelerken, geleneksel olarak mutlak özgürlükle ilişkilendirilen çingene imajını kullanmayı tercih etmiştir. Özgürlükleri konusunda hiçbir şekilde taviz vermeyen çingene kafilelerinin

yansıtıldığı iki eserde de bu gizemli halkın öne çıkan karakteri en çarpıcı yönleriyle betimlenir. Puşkin aşk ve özgürlük çatışmasını iki başkahraman üzerinden dramatize ederken, Gorki bu çatışmayı kahramanların zihninde bireysel düşüncelerle aktarır okuyucuya. Sonuçta mutlak özgürlüğü tehdit eden aşk için işlenen cinayetler adeta çingene yaşam tarzında kabullenilmiş bir ritüele dönüşür. Bunun dışında her iki eserde görülen çingeneler de aynı işlerle uğraşır, şarkı söylemeyi çok severler ve göçebe yaşam şekli sürdürürler. Sonuç olarak ataları ve yaşam şekilleri nedeniyle uygar yaşamın sakinleri tarafından büyük bir merak konusu olan çingeneler, gerek bilim gerekse edebiyat eserlerinde araştırma konusu olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- ABRAMENKO, Olga - KULAYEVA, Stefaniya (2013). *İstoriya i Kultura Tsigan: Posobiye Dlya Dopolnitelnih i Vneklassnih Zanyatiy*. Sankt-Peterburg: SPb.
- BARBAŞOVA, Aleksandra (2017). Analiz Rasskaza “Makar Çudra” (Gorkiy), <https://literaguru.ru/analiz-rasskaza-makar-chudra-gorkij/> (Erişim: 14.08.2018)
- BEDZİR, Nataliya (2015). “Tsigane v Russkoy i Ukrainskoy Literature: Obrazı, Poetika, Traditsii”. *Naukovly Vestnik Ujgorodskogo Universiteta*. Seria: Filologia, 1 (33), 23-29.
- BEYHAN, Mazlum (2004). (Önsöz). *Makar Çudra. Öyküler*. (Çev.: Mehmet Özgül ve Ayşe Hacıhasanoğlu), İstanbul: Evrensel.
- BONDİ, Sergey Mihayloviç (2010). “Primeçaniya Poemı Puşkina”. <http://a-s-pushkin.ru/books/item/f00/s00/z0000028/st052.shtml> (Erişim: 19.08.2018).
- GORKİY, Maksim (2004). *Makar Çudra. Öyküler*. (Çev.: Mehmet Özgül ve Ayşe Hacıhasanoğlu), İstanbul: Evrensel.
- JUKOVA, İvan Pavloviç ve diğerleri (2000). *Jizn i tvorçesto A. S. Puşkina*. Tula: Tulskiy Gosudarstvennyy Universitet.
- KAZİMİROVA, Larisa - İVAŞÇENKO, O. S. (2008). *Pevets Çeloveçeskoy Krasoti Teatralizovanniy Literaturno-Muzikalny Veçer*. Belgorod: Belgorodskaya Gosudarstvennaya Universalnaya Nauçnaya Biblioteka.
- MURAVYEVA, Anjelika İgorevna (2017). “İssledovatel'skaya Rabota “Tsiganskaya Tema v Russkoy Literature”. *Zaşçitnoye Slovo*.
- MURYANOV, Mihail Fyodoroviç (1999). “Puşkin i Tsigane. Puşkin i Germaniya. Russkiy Filologičeskiy Portal”. Moskva, s. 399-415. <http://www.philology.ru/literature2/muryanov-99.htm> (Erişim: 20.08.2018).
- PUŞKİN, Aleksandr Sergeyeviç (1990). *Çingeneler*. (Çev.: Mustafa Öztürk), Ankara: Damar.
- VASİLYEVA, Lyudmila Valentinovna (2018). *Maksim Gorkiy i yivo epoha 150 let so dnya rojdeniya Maksima Gorkogo*. Samara: Samarskiy Gosudarstvennyy İnstitut Kulturu Nauçnaya Biblioteka.
- VAYNBERG, İyosif İrmoviç (1979). “Makar Çudra. Sobraniye Soçineniy”. Pravda. https://a4format.ru/pdf_files_bio2/475a9ced.pdf (Erişim: 10.08.2018).